

членом Российского физико-химического общества, где опубликовал около 20 своих научных статей лишь в направлении газового дела. Он был одним из первых авторов учебно-методической литературы, которая имела важное значение для подготовки инженеров-специалистов газового дела.

Ключевые слова: газовое дело, инженер-специалист, учебно-методическая литература, нефть, метан, газовая пипетка.

Alexandr Pavlovich Lidov's scientific activities have been considered in the article and he was an outstanding chemist in the field of gas industry of Kharkov Technological Institute in the late XIX - early XX centuries. His contribution to the development of scientific research in this direction has been determined. O.P. Lidov was a member of the Russian Physico-Chemical Club, where he published nearly 20 scientific papers only in the gas industry. He was one of the first authors of scientific-methodological materials, which had a significant importance for training of engineers- specialists in the gas field.

Keywords: gas industry, scientific-methodological materials, engineer-specialist, oil, methane, gas pipette.

УДК 636.082:001:929

О. Ю. ДЕМ'ЯНОВСЬКИЙ, Українська асоціація по конярству
«Укркільнпром», Київ

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПЛЕМІННОЇ СПРАВИ

Охарактеризовано вплив соціально-економічних чинників та аграрної політики держави на становлення вітчизняної племінної справи. Висвітлено специфіку формування, структуру та напрям розвитку галузі племінного тваринництва на різних історичних етапах. Обґрунтовано залежність динаміки його кількісних і якісних змін від стану рослинництва та кормовиробництва.

Ключові слова: племінна справа, тваринництво, сільськогосподарська кооперація, кормо виробництво.

Вступ. Гарантом продовольчої безпеки України є подальший розвиток племінної справи, основні завдання якої полягають у розробленні теорії і практичних прийомів ведення галузі тваринництва, що забезпечать отримання тварин з високою продуктивністю і максимальною здатністю до передачі потомству цінних біологічних ознак. Подальший розвиток племінної справи неможливий без врахування специфіки еволюції галузевої наукової думки, впливу комплексу чинників, що були домінуючими на кожному із етапів її становлення.

Історіографія. Попередніми дослідниками відтворено окремі аспекти становлення та розвитку теорії племінної справи в Україні [1, 2, 3, 4]. Однак, до цього часу не з'ясовано впливу соціально-економічної кон'юнктури як одного з основних чинників організації та розвитку галузі тваринництва, зміни динаміки його якісних і кількісних показників, низки урядових заходів, що спрямовувалися на становлення племінної справи на українських землях і поставлено за мету даного дослідження.

© О. Ю. Дем'яновський, 2014

В основу дослідження покладено історичні (порівняльно-історичний, предметно-хронологічний), загальнонаукові (аналіз, синтез, типологізація) та джерелознавчий методи. Методологія дослідження ґрунтується на застосуванні системно-історичного підходу.

Результати дослідження. Становлення галузі племінного тваринництва на українських землях у другій половині XIX – на початку XX ст. було забезпечене земельною реформою 1861 р. Поміщицькі та селянські господарства поступово втягувалися у ринкові відносини. Застосовували різні агротехнічні заходи, впроваджували сівозміни з вирощуванням конюшини, люцерни та інших культур, застосовували органічні і мінеральні добрива. Відбувся перехід від трипільної системи землеробства до 5–7-пільних сівозмін із посівами трав та розорюванням перелогів. У результаті розорювання земель і розширення посівів зернових скоротилися кормові угіддя – випаси, луки, вигони, толоки, підвищилася орендна плата за них. Так, упродовж 1860–1887 років площа сіножатей в Україні зменшилася у 5 разів, що в свою чергу призвело до послаблення кормової бази тваринництва [2].

Розвиток товарного сільськогосподарського виробництва, розширення транспортних і торгівельних зв'язків зумовили необхідність спеціалізації землеробства. У зв'язку з цим південні губернії стали виробляти більше товарного зерна, особливо пшениці та ячменю; правобережні та, частково, лівобережні – цукрового буряка, пшениці, жита. Полісся спеціалізувалося на виробництві льону, гречки та картоплі.

Відбулися істотні зміни і в розвитку галузей тваринництва. Насамперед, пореформений період позначився кількісними змінами у співвідношенні різних видів продуктивної худоби. З 1870 р. і до Першої світової війни досить швидко збільшується частка великої рогатої худоби (на 19,2 %) та свиней (на 8,4 %), водночас зменшується поголів'я овець (на 27,6 %), що зумовлювалося ростом промисловості та збільшенням кількості міського населення. Окреслилася тенденція до збільшення відсотку корів у загальній структурі стада, у той час як частка волів зменшувалася, що пояснювалося їх витісненням конем та посиленням молочного напрямку скотарства. Визначилися конкретні райони за напрямками розвитку тваринництва. Так, на півночі країни розводили, переважно, молочну худобу, в центральних районах м'ясо-молочну, у південних – м'ясо-молочно-робочу [1].

У результаті суспільного поділу праці, спеціалізації галузей землеробства та тваринництва останнє посіло важливе місце у постачанні внутрішнього та зовнішнього ринків яловичиною, вершковим маслом, шкірою. Вже в кінці XIX ст. застосовували більш інтенсивні методи ведення тваринництва, хоча у цілому в країні галузь залишалася відсталою, підсобною до рослинницької. У своїй масі продуктивна худоба була безпородною, рівень молочної

продуктивності навіть у поміщицьких господарствах був низьким. Зокрема, молочна продуктивність корів найбільш поширених сірої української та польської порід складала лише 675–900 кг при вмісту жиру – 6–7 % [2].

На нашу думку, відставання галузі тваринництва, насамперед, зумовлювалося: відсутністю організованої племінної справи в країні; наявністю значної кількості дрібних селянських господарств, серед яких відбувався безперервний процес диференціації; розорюванням з кожним роком все більшої площі природних угідь і низьким рівнем польового кормовиробництва; несприятливою державною політикою у питаннях експорту продуктів сільськогосподарського виробництва.

XX ст. розпочалося зі світової економічної кризи, яка була спричинена надвиробництвом продукції як рослинництва, так і тваринництва, і охопила всю Російську імперію. Диференціація українського села, перехід значної кількості поміщицьких господарств на капіталістичні форми господарювання ще більше посилювалися після аграрної реформи 1905 р. Поміщики звільнювалися від надлишків землі, переходили до більш ефективних методів господарського ведення. Розвиток харчової промисловості стимулював якісне поліпшення молочного і других видів худоби. Розширення запитів на молочні продукти викликало необхідність породної спеціалізації великої рогатої худоби. Подальший розвиток суконної промисловості був неможливий без розвитку тонкорунного вівчарства [3].

У цей період племінне тваринництво поступово відокремлюється від товарного і виділяється як самостійна галузь. Тенденції його розвитку значною мірою визначалися скороченням природної кормової бази, пристосуванням зернового господарства до потреб світового ринку та підвищенням загальної культури землеробства. Останньому сприяв поступовий перехід до багатопілля поміщицьких і почасти селянських господарств. На початку XX ст. в Україні з'явилася мережа спеціалізованих приватновласницьких господарств м'ясного і молочного напрямів. Розпочався перехід до стійлового утримання великої рогатої худоби на Правобережжі та в деяких інших районах України. Зросла роль селян у виробництві продуктів тваринництва. Проте вивіз на світовий ринок у великих обсягах кормів гальмував розвиток тваринницької галузі [4].

Соціально-економічна кон'юнктура в країні загострилася з початком Першої світової війни та революційними подіями, що значною мірою відобразилося на кількісному та якісному складі продуктивного тваринництва. Розвиток тваринництва здійснювався переважно на базі дрібного селянського господарства, нездатного забезпечити розширеного виробництва. Товарність середняцько-бідняцьких господарств залишалася низькою, не було ліквідовано їх технічну відсталість. Радгоспи і комуні постачали селянам племінних тварин, але їхня частка в товарному сільськогосподарському виробництві була мізерна.

Розвитку тваринництва цього періоду не сприяли агроеліоративні умови. У результаті сильних засух 1920 та 1921 років виробництво зерна на українських землях склало лише 25 % довоєнного, а в п'яти південних губерніях – 10 %. Неврожай призвів до катастрофічного скорочення кормових ресурсів та різкого зменшення поголів'я худоби. Так, лише впродовж 1921 р. число великої рогатої худоби у південних областях зменшилося вдвічі. Однак, уже в 1929 р. кількість продуктивної худоби у відношенні до 1916 р. становила: великої рогатої худоби –98,7 %, свиней – 91,3 %, овець і кіз – 109,4 % [5].

Головним важелем аграрної політики держави в період відбудови була сільськогосподарська кооперація. Як найбільш проста і доступна форма об'єднання селян, вона відкривала широкі можливості для надання зоотехнічної допомоги індивідуальним селянським господарствам шляхом організації стаціонарних парувальних пунктів, забезпечення племінними плідниками, реалізації продукції тваринництва, налагодження контроль-асистентської служби, поліпшення луків та пасовищ. Разом з тим вона забезпечувала поступове і систематичне кооперування важливих галузей сільськогосподарського виробництва і цим самим прискорювала їх розвиток. Швидкий ріст кооперації, насамперед, сприяв розвитку молочного скотарства [7, арк. 2].

Курс форсованої індустріалізації країни, прийнятий XIV з'їздом ВКП(б), передбачав переміщення коштів із аграрного сектору економіки в індустріальний. Село стало джерелом коштів і робочої сили для індустріалізації країни. У 1923-1934 роках селянські господарства об'єднувалися в колгоспи. Колективізація першочергово поширилася на рослинницьке виробництво та конярство. Одночасно здійснювався процес усупільнення продуктивної худоби, створення тваринницьких товарних ферм, у яких вбачали основну базу для розвитку тваринництва в країні, поліпшення якості худоби, росту валової продукції. Основна маса продуктивної худоби в перші роки колективізації залишалася в особистій власності селян. Суспільне товарне тваринництво в колгоспах розвивалося шляхом організації порівняно невеликих товарних тваринницьких ферм, комплектування яких відбувалося, головним чином, шляхом контракції молодняка у колгоспників [6**Ошибка! Источник ссылки не найден.**].

Усупільнення проводили швидкими темпами із застосуванням не економічних, а адміністративно-вольових, насильницьких методів. Суцільна колективізація відбувалася на фоні трагічних подій жакливого розкуркулювання та виселення, полювання на ворогів народу. За роки колективізації в республіці було експропрійовано близько 200 тисяч господарств. До так званих “куркулів” механічно занесено найбільш ініціативну та працездатну частину українських селян, що підривало

продуктивні сили тваринництва. В період боротьби за здійснення колективізації поголів'я усіх видів продуктивної худоби значно скоротилося. Необмежене свавілля і грубі перекручування в усупільненні, нестача кормів для худоби, її масовий забій – об'єктивні причини її різкого зменшення. Зокрема, кількість великої рогатої худоби в 1934 р. по відношенню до 1928 р. зменшилася на 45,3 %, свиней – на 37,7 %, овець і кіз – на 18,5 % [5].

Більш сприятливі соціально-економічні умови для розвитку племінного тваринництва склалися в період 1935–1941 рр.. Заготівля кормів для тваринництва і їх асортимент збільшилися водночас зі зростанням культури землеробства. Так у 1940 р. посівна площа усіх сільськогосподарських культур в Україні зросла порівняно з 1913 р. на 11,4 %. У цей час значно змінилася структура посівних площ. Посіви зернових культур зменшилися на 18,2 %, однак їх урожай і валовий збір зерна значно збільшилися. Розширилися посівні площі під кормові та технічні культури. Так, посівна площа під технічними культурами збільшилася в 3 рази, під цукровий буряк – в 1,5 рази, під соняшник – в 9,4 рази, під картоплю – в 2,3 рази. Однією із провідних технічних культур залишається цукровий буряк, що поряд із виробництвом цукру, дає значну кількість соковитих кормів для тваринництва. В ряді районів використовували картоплю та макуху як цінний корм для годівлі сільськогосподарських тварин [3].

Однак, через значну розораність земель значно зменшилися площі під вигони і пасовища, які відігравали значну роль у створенні кормових фондів тваринництва. Здійснювалися агро меліоративні заходи з поліпшення сінокосів і пасовищ, зміни їх ботанічного складу і рослинності, що дало можливість значно зростити продуктивність природних угідь. Із року в рік збільшувалися посівні площі під сіяними травами.

Основним джерелом забезпечення тваринництва кормами у довоєнні роки залишається польове кормовиробництво. Зростання валових зборів зернових культур давало змогу більше виділяти для тваринництва не тільки грубих кормів, а й концентрованих. Збільшилася кількість відходів переробки технічних культур, які використовувалися на корм тваринам. У середньому в УСРР мінімальна потреба продуктивного тваринництва в кормах була забезпечена. Однак, поживність кормових засобів, особливо наявність у них білка, була недостатньою для досягнення високої продуктивності тваринництва.

Зростання культури землеробства та успіхи у розвитку рослинництва створили сприятливі умови для піднесення тваринництва. Як показав аналіз, у цей період особливо швидкими темпами здійснювався приріст продуктивної худоби в країні. Зокрема, кількість великої рогатої худоби в 1941 р. по відношенню до 1934 р. збільшилася на 193,5 %, свиней – на 283,2 %, овець і кіз – на 313,1 % [5].

Якісний склад кормів та зональні особливості до певної міри визначали напрям розвитку тваринництва у довоєнні роки. Так, у Лісостепу УРСР, який

був зоною цукрового бурякосіяння, наявність відносно дешевих соковитих кормів сприяла розвитку м'ясо-молочного типу великої рогатої худоби. У ряді господарств з великою часткою в посівних площах картоплі помітно зростала кількість свиней. Значні площі картоплі в зоні Полісся УРСР сприяли розвитку свинарства, яке в цей період мало напівсальний і сальний напрям. Поряд з цим тут були сприятливі умови для розвитку молочного скотарства і вівчарства, що давало змогу широко використовувати природні кормові угіддя. Наявність відносно великих площ вигонів і пасовищ не повністю використовувалася великою рогатою худобою в посушливих районах півдня, але сприяла розвитку там тонкорунного вовново-м'ясного і смушково-молочного вівчарства [1].

Висновки. Таким чином, становлення племінного тваринництва, його спеціалізація та структура, динаміка кількісних і якісних змін, перш за все були зумовлені дією соціально-економічних чинників. Предтечею виокремлення та формування племінного тваринництва як самостійної галузі було державне замовлення на виробництво продукції тваринництва, його тісний взаємозв'язок і взаємозалежність від рівня розвитку інших галузей народногосподарського комплексу, першочергово рослинництва і кормовиробництва.

Список літератури: 1. *Бородай І. С.* Теоретико-методологічні основи становлення та розвитку вітчизняної зоотехнічної науки : монографія / І. С. Бородай – Вінниця, 2012. – 416 с. 2. *Буркат В. П.* Історичні аспекти розвитку теорії селекції у скотарстві України : монографія / В. П. Буркат, І. С. Бородай. – К. : Аграрна наука, 2006. – 584 с. 3. *Ресніт О. П.* Сільське господарство України і світовий продовольчий ринок (1861–1914 рр.): монографія / О. П. Ресніт, О. В. Сердюк. – К., 2011. – 365 с. 4. *Рижук С. М.* Історичні етапи розвитку племінної справи у тваринництві України / С. М. Рижук // Історія науки і біографістика : електр. наук. зб. – 2008. – № 2. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/E-Journal/JNB/2008-2/08waips.html>. – Заголовок з екрана. 5. *Романенко І. Н.* Развитие продуктивного животноводства Украинской ССР / И. Н. Романенко. – К., 1957. – 359 с. 6. *Сургай Г. І.* Сільське господарство України: уроки минулого і сучасний аграрний курс / Г. І. Сургай. – К. : Либідь, 1991. – 184 с. 7. *Центральний державний архів вищих органів влади і управління України.* – Ф. 325. – Оп. 1. – Спр. 10. – 63 арк.

Надійшла до редакції 01.02.2014 р.

УДК 636.082:001:929

Соціально-економічні передумови становлення вітчизняної племінної справи / О. Ю. Дем'яновський // Вісник НТУ «ХП». Серія: Історія науки і техніки. – Х. : НТУ «ХП», 2014. – № 30 (1073). – С. 76–82. – Бібліогр.: 7 назв.

Дана характеристика впливння соціально-економических факторов и аграрной политики государства на становление отечественного племенного дела. Освещена специфика формирования, структуры и направления развития отрасли племенного животноводства на разных исторических этапах. Обоснована зависимость динамики его количественных и качественных изменений от состояния растениеводства кормопроизводства.

Ключевые слова: племенное дело, животноводство, сельскохозяйственная кооперация, кормопроизводство.

The characteristic of the influence of socio-economic factors and the state agrarian policy on the formation of native breeding work was given. Specificity of the formation, structure and direction of the livestock breeding industry at different historical stages was elucidated. Dependence of the dynamics of its quantitative and qualitative changes in the state of plant-growing and fodder production was summarized.

Keywords: breeding work, animal husbandry, agricultural cooperatives, fodder production.

УДК 94(477.41) «18/19»

О. М. ЖАМ, зав. відділу, Музей хліба НІЕЗ «Переяслав», Переяслав-Хмельницький.

Т. В. ГРУДЕВИЧ, ст. наук. співроб. Музею «Поштова станція» НІЕЗ «Переяслав», Переяслав-Хмельницький.

СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ КАРЕТНОГО ДВОРУ Н. П. ГУСАКОВА В МІСТІ ПЕРЕЯСЛАВІ ПОЛТАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (КІН. ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.)

В статті розглядається історія створення та діяльності каретного двору Н. П. Гусакова в місті Переяславі Полтавської губернії.

Ключові слова: каретний двір, Н.П. Гусаков, м. Переяслав.

Вступ. Діяльність каретних дворів, як один із напрямків транспортного виробництва України, досі лишається такою, що не отримала належної уваги дослідників. До числа мало досліджених відноситься каретний двір «Екіпажне виробництво Никифора Петровича Гусакова», що діяв в м. Переяславі Полтавської губ. наприкінці ХІХ – поч. ХХ ст. Науковими джерелами, як правило, констатується лише факт існування в Переяславі каретного двору. При цьому не достатньо висвітлюється діяльність цього закладу.

Каретний двір Н. П. Гусакова – найбільше в Переяславському повіті Полтавській губ. підприємство по виготовленню та ремонту сухопутних транспортних засобів. Дані про власника каретного двору уривчасті та суперечливі. За спогадами Ю. Д. Даниленка (правнук Н. П. Гусакова) – прадід був росіянином, в ранньому дитинстві залишився круглим сиротою Пам'ятав своє прізвище, імена батьків, рік народження – 1862. В сер. 70-х рр. ХІХ ст. юнак оселився в Переяславі, найнявся в учні до місцевого коваля. Процес навчання тривав кілька років. Перший рік учень працював, як правило, безкоштовно. На другий і третій роки майстер платив учням певну суму грошей. Учні жили у «вчителя» і харчувалися за його рахунок.

За традицією ковальське ремесло, як і будь-яке інше, передавалося в родині

© О. М. Жам, Т. В. Грудевич, 2014